

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.85'06

М.Г. Вербенський,
доктор юридичних наук, професор

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті розглянуто стан протидії злочинності та основні дестабілізуючі фактори, що зумовлюють ускладнення безпекової ситуації в країні.

Проаналізовано найбільш потенційно небезпечні для суспільства і держави загрози у 2016 році, які вказують на напруженість криміногенної обстановки. Визнано складну економічну ситуацію в країні та поширення корупції такими, що зумовлюють функціонування потужного тіньового сектора і кризових економічних процесів. Констатовано підвищення рівня небезпеки громадян поза межами своїх помешкань.

Ключові слова: злочинність, безпекова ситуації, права громадян, кримінальні правопорушення, злочини.

В статье рассмотрены состояние противодействия преступности и основные дестабилизирующие факторы, обуславливающие усложнение ситуации безопасности в стране.

Проанализированы наиболее потенциально опасные для общества и государства угрозы в 2016 году, которые указывают на напряженность криминальной обстановки. Определено, что сложная экономическая ситуация в стране и распространение коррупции являются такими, которые обуславливают функционирование мощного теневого сектора и кризисных экономических процессов. Констатировано повышение уровня опасности граждан за пределами своего жилища.

Ключевые слова: преступность, безопасная ситуация, права граждан, уголовные правонарушения, преступления.

Paper describes the state of combating crime and the major destabilizing factors contributing to the complication of the security situation in the country.

The most potentially dangerous for the society and the state threats in 2016 are analyzed which state the tension of the crime situation. It is determined that the difficult economic situation in the country and the spread of corruption are those that cause the functioning of a powerful shadow sector and crisis economic processes. The increase in the level of danger of citizens outside their homes has been ascertained.

Keywords: crime, safe situation, rights of citizens, criminal offences, crimes.

Соціальні перетворення, які відбуваються в нашій державі, спрямовані на гармонізацію суспільних відносин, побудову правової держави, де захист загальнолюдських цінностей від протиправних посягань посідає провідне місце. До таких цінностей відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України належать людина, її життя й здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека.

Однією з найбільших загроз людським цінностям є таке небезпечне соціально-правове явище як злочинність, злочинні посягання позбавляють життя, руйнують

соціальні зв'язки, принижують честь і гідність, посягають на майнові права та особисті свободи. З огляду на це, протидія злочинності була та залишається актуальною.

Аналіз стану безпеки і правопорядку 2016 року в Україні свідчить про те, що негативні процеси, пов'язані зі злочинністю, не тільки збереглися, але й дещо посилюються. Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали можливості нейтралізувати основні дестабілізуючі фактори, що зумовлюють напруженість і подальше ускладнення безпекової ситуації в державі. До таких факторів належать, зокрема, проведення бойових дій на сході України, які на сьогодні утворюють одне з основних джерел надходження у незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Крім того, наявність неконтрольованої ділянки державного кордону з Російською Федерацією створює сприятливі умови для функціонування каналів постачання наркотиків, контрабанди, торгівлі людьми тощо. Суттєвим залишається економічний фактор, оскільки негативні тенденції в економічній сфері продовжують існувати. Минулий рік для української економіки став роком девальвації гривні, прискорення темпів інфляції, підвищення цін на споживчому ринку, продовження банківської кризи та втрати традиційних ринків збуту.

Загалом суспільно-політична ситуація, яка на початку 2016 року мала чітку тенденцію до ускладнення, після зміни Уряду дещо стабілізувалася, хоча і залишається достатньо складною. Опитування громадської думки, проведені у другій половині 2016 року різними соціологічними службами, фіксують негативні тенденції в оцінці громадянами політичної та економічної ситуації в країні [1; 2].

Також існують фактори, які безпосередньо стосуються рівня організації роботи правоохоронних структур, зокрема Національної поліції, та ефективності виконання ними своїх функцій.

Обидві групи факторів, залишаючись невирішеними, негативно позначаються на стані оперативної обстановки, значною мірою сприяють подальшій криміналізації населення, активізації криміногенних процесів, посилюючи в суспільстві напругу, відчуття небезпеки та загрози правам, свободам і законним інтересам громадян.

Свідченням цього є зростання у 2016 році з 4,8 млн до 6,2 млн масиву звернень громадян до органів поліції із заявами й повідомленнями про вчинені кримінальні порушення та інші події.

Аналіз цих звернень показує, що люди дедалі частіше зустрічаються із протиправними посяганнями на своє життя, здоров'я та майнові права. Зросла кількість повідомлень про завдання тілесних ушкоджень (з 141,5 тис. до 147,3 тис.), скоєння грабежів (з 27,6 тис. до 30,9 тис.), розбійних нападів (з 4,4 тис. до 4,9 тис.), крадіжок (з 513,6 тис. до 550,8 тис.), незаконних заволодінь транспортними засобами (з 14,6 тис. до 14,9 тис.), згвалтувань (з 1,1 тис. до 1,2 тис.) тощо.

Проте заходи поліції з реагування на заяви і повідомлення громадян та забезпечення їх належного правоохоронного захисту не завжди є дієвими.

Показовим є те, що понад 4,5 млн заяв і повідомлень або 73 % від їх загальної чисельності було списано до справи за висновками або мотивованими рапортами працівників, тобто без здійснення процесуальних дій у рамках досудового розслідування, а кількість вирішених таким чином заяв порівняно з минулим роком зросла на 38 % (2015 р. – 3,3 млн).

Правомірність цих рішень стосовно такого значного масиву заяв і повідомлень викликає серйозні сумніви, адже їх прийняття має ґрунтуватися на вивченні та правовій оцінці всіх обставин події, що в умовах обмеженості часу (24 години) є досить проблематичним.

Крім того, запроваджений в територіальних органах поліції новий порядок реагування, ліквідація чергових частин, руйнування системи комплексного управління силами і засобами, а також контролю, низький професіональний рівень створених секторів і груп реагування патрульної поліції, використання не за призначенням та фактичний занепад інституту дільничних офіцерів поліції унеможливили якісне та ефективне реагування на злочини та події.

Проте навіть реєстрація відомостей про кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань не забезпечує відновлення порушених злочином прав громадян.

Згідно зі статистичними даними, з 1,1 млн злочинів, унесених до ЄРДР протягом 2016 року, майже половина (521 тис. або 47,6%) була закрита за реабілітуючими обставинами (пп. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Протягом 2016 року зростання злочинності в середньому складало 20,5 %, то за підсумками року воно знизилося у чотири рази (до 5 %).

Аналіз результатів розкриття та розслідування злочинів у 2016 році свідчить про подальше погіршення стану цієї роботи.

Так, при зростанні порівняно з 2015 роком числа зареєстрованих кримінальних правопорушень (573,6 тис. проти 546,1 тис.) кількість розкритих (за якими особи повідомлено про підозру) суттєво зменшилася (зі 182,3 тис. до 154,7 тис.). Відповідно, зменшилася питома вага розкритих злочинів (з 33 % до 27 %), у тому числі розбійних нападів (з 53 % до 49 %), грабежів (з 33 % до 25 %), вимагань (з 54 % до 32 %), крадіжок (з 27 % до 22 %) та незаконних заволодінь транспортними засобами (з 28 % до 24 %).

Слід зазначити, що показник розкриття злочину, тобто встановлення особи злочинця та оголошення йому про підозру, особливо при вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя, здоров'я, майнових прав особи тощо, у сукупності з іншими оціночними показниками, розкриває ефективність діяльності поліції щодо реалізації принципу невідворотності покарання та відновлення порушених злочином прав. Натомість на сьогодні вона залишається дуже низькою.

Це також підтверджується подальшим зменшенням кількості розслідуваних (направлених до суду) кримінальних правопорушень (зі 198,6 тис. до 173,9 тис.). Питома вага розслідуваних злочинів у масиві тих, що знаходилися у провадженні, становить лише 15 % (2015 р. – 21 %).

Упродовж 2016 року було розслідувано лише 1,5 тис. умисних убивств з 12,1 тис., що перебували у провадженні, 2,2 тис. з 10,7 тис. – розбійних нападів, 7,5 тис. з 62,2 тис. – грабежів, та 76,8 тис. з 628,6 тис. – крадіжок.

Таким чином, низька ефективність роботи з установлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини, сприяє системному уникненню злочинцями покарання. Це, у свою чергу, створює умови для вчинення нових протиправних діянь і посилює загрозу безпеці людей. За даними поліції, кількість громадян, які минулого року стали жертвами злочинних дій, зросла на 9 % (з 366,3 тис. до 400,7 тис.). Серед потерпілих майже 156,8 тис. жінок, 5,8 тис. дітей, 29,2 тис. пенсіонерів, 1,8 тис. іноземців, 194 працівники ЗМІ. Понад 5,6 тис. осіб загинуло.

Найбільш незахищеними верствами населення залишаються особи похилого віку та діти.

Так, за останні 10 років число похилих людей, які стали жертвами злочинів, зросло більше ніж у 2 рази. Ця тенденція продовжилася і в 2016 році, протягом якого від протиправних дій потерпіло 31,7 тис. осіб цієї категорії (2015 р. – 30,1 тис.).

Відносно осіб похилого віку вчинено 31,4 тис. кримінальних правопорушень, що на 5,3 % більше, ніж у 2015 році (29,8 тис.), у тому числі 15 тис. тяжких та особливо тяжких (2015 р. – 12,7 тис.). Найпоширенішими злочинами були крадіжки (19,8 тис.), шахрайства (3,8 тис.), грабежі (1,5 тис.), умисні убивства (720) та розбійні напади (378).

При незначному зменшенні числа дітей, які стали жертвою злочинів (з 5,9 тис. проти 5,8 тис.), кількість потерпілих серед малолітніх дітей (віком до 14 років) зросла (з 1591 до 1607), у тому числі від тяжких та особливо тяжких злочинів (з 455 до 510). Тривожною ознакою є збільшення у минулому році протиправних діянь проти статевої свободи дітей, зокрема згвалтувань (з 64 до 73), насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (з 48 до 64), статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (з 21 до 33), розбещення неповнолітніх (зі 114 до 166). Також більше скоєно стосовно дітей крадіжок (1,3 тис.), грабежів (546), розбоїв (102), тяжких тілесних ушкоджень (36).

Аналіз протидії злочинності протягом 2016 року дає можливість визначити найбільш потенційно небезпечні для суспільства і держави загрози, що значною мірою зумовлювали напруженість криміногенної обстановки.

Одними з головних є злочини проти життя і здоров'я особи, зокрема умисні убивства. Зафіксоване статистикою Національної поліції зменшення в цілому по Україні цього виду злочинів на 42,5 % (з 3 тис. до 1,7 тис.) створило видимість суттєвого покращання ситуації. Проте аналіз динаміки, регіонального розподілу та обставин вчинення умисних убивств показав, що, по-перше, їх зменшення відбулося переважно за рахунок Донецької області (на 1,2 тис.), а, по-друге, основний їх масив складала бойові втрати серед військовослужбовців та загибель цивільних осіб унаслідок бойових дій в зоні проведення антитерористичної операції.

Незаконний обіг зброї, боєприпасів і вибухівки у 2016 році продовжував залишатися одним з найбільш вагомих чинників ускладнення безпекової ситуації в державі.

Протягом року зареєстровано 576 кримінальних правопорушень, учинених з використанням вогнепальної зброї, у тому числі 196 розбійних нападів, 7 пограбувань, 64 факти хуліганства.

Достеменною інформацією щодо реальної кількості зброї, яка знаходиться у незаконному обігу, немає. Згідно з даними Національної поліції за звітний період цього року викрито майже 6,1 тис. фактів незаконного обігу зброї, вилучено 1,4 тис. одиниць (2015 р. – 1,8 тис.), у тому числі 64 гранатомети та реактивні установки, 71 автомат, 538 пістолетів, 1,8 тис. гранат, 23 міни.

Зброя, боєприпаси й вибухівка вилучалися не тільки у фізичних осіб, траплялися численні випадки виявлення схованок зі зброєю в різних регіонах держави. У сукупності з іншими чинниками, що характеризують стан військово-політичної ситуації в країні (агресивні прагнення Російської Федерації, бойові дії на сході, пропаганда “руського миру”, наявність сепаратистських настроїв у суспільстві тощо), такі факти дають підстави стверджувати, що в Україні зберігається достатньо високий рівень терористичної та диверсійної загрози, що також вимагає комплексних скоординованих дій правоохоронних органів.

Певним дестабілізуючим чинником стали неправдиві повідомлення про мінування, кількість яких, за даними поліції, зросла в 1,6 рази (з 526 до 847). Об'єктами посягань переважно були органи влади, об'єкти інфраструктури, громадські місця, зокрема, заклади торгівлі та харчування, розважальні заклади, а також житлові будинки. Як правило, з таких об'єктів здійснювалася евакуація

людей, а також інші безпекові заходи, що сприяло підвищенню рівня тривожності населення за власну безпеку.

Загалом аналіз структури злочинності в Україні свідчить про чітку тенденцію переважання протиправних проявів корисливої спрямованості. Злочини проти власності становлять 68 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень. Протягом року на 13 % зросла кількість крадіжок (з 275,2 тис. до 312,1 тис.), на 24 % – грабежів (з 21,9 тис. до 27,1 тис.), на 11 % – розбійних нападів (з 3,5 тис. до 3,9 тис.).

Надзвичайно гострою залишається проблема незаконного заволодіння транспортними засобами. Кількість таких злочинів у цілому по державі, порівняно з 2015 роком, збільшилася на 7% (з 11,3 тис. до 12,1 тис.). Понад 59 % посягань були спрямовані на заволодіння автомобілями.

Найвірогідніше, тенденція до збільшення кількості злочинів корисливої спрямованості збережеться і у 2017 році.

Спостерігається подальша криміналізація громадських місць, де кількість злочинів зросла на 10 % (з 77 тис. до 85 тис.), при цьому 60 % з них, або 51 тис. скоєно на вулицях, площах, парках і скверах (2015 р. – 47 тис.).

Тобто рівень небезпеки громадян у державі поза межами своїх помешкань відчутно підвищився.

Разом з тим, робота щодо встановлення осіб, які скоювали ці кримінальні правопорушення, проводиться вкрай незадовільно. Зокрема, протягом року розкрито лише близько третини тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених у громадських місцях (7,5 тис. з 22 тис.).

Серйозне занепокоєння викликає ситуація на автошляхах країни. Упродовж 2016 року зареєстровано майже 155 тис. дорожньо-транспортних пригод, що на 12 % більше ніж торік.

Серед основних причин ДТП – перевищення швидкості, порушення правил маневрування, керування транспортними засобами в нетверезому стані, порушення правил проїзду перехресть тощо, що в умовах майже зруйнованої системи контролю за станом дорожнього руху та відсутності профілактики є цілком закономірним.

Ще однією загрозою національній безпеці є подальша криміналізація економіки держави. Складна економічна ситуація, поширення корупції та недостатня ефективність протидії цьому явищу зумовлюють функціонування потужного тіншового сектору, що, у свою чергу, поглиблює кризові процеси в економіці. Разом з тим, протягом звітнього періоду спостерігається послаблення протидії економічній злочинності.

Зокрема, менше виявлено злочинів у сферах: господарської діяльності (на 18 %; 3,8 тис. проти 4,7 тис.), службової діяльності (на 11 %; 9,9 тис. проти 11 тис.), земельних відносин (на 9%; 1059 проти 1167), а також фактів легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом (на 25 %; 63 проти 74), фактів хабарництва (на 25 %; 927 проти 1235).

На недостатньому рівні проводилася робота щодо оперативного супроводження бюджетних видатків, контролю за їх цільовим використанням, викриття та припинення злочинних схем у цій сфері. Кількість викритих кримінальних правопорушень, пов'язаних з бюджетними коштами, зменшилася на 50 % (з 6,6 тис. до 3,3 тис.).

Значно зменшилася кількість викритих правопорушень під час супроводження процедур державних закупівель (з 1771 до 1062), а також пов'язаних з використанням коштів, призначених на виконання державних цільових програм розвитку (з 1447 до 483).

Незважаючи на актуальність проблем, спостерігається зниження результатів і за іншими напрямками протидії економічній злочинності, зокрема, у фінансово-кредитній сфері (- 20 %), на підприємствах паливної промисловості (-22%), сфері агропромислового комплексу (-15%) та житлово-комунальному господарстві (-18%).

На низькому рівні залишається стан протидії кримінальній та адміністративній корупції. Закінчено розслідуванням 1115 (2015 р. – 1755) кримінальних корупційних правопорушень, що виявлені працівниками поліції, з яких лише 24 (48) учинено у складі організованих груп і злочинних організацій.

Продовжилася тенденція до погіршення результатів протидії незаконному обігу наркотиків. Протягом року органами поліції виявлено лише 22,2 тис. злочинів у цій сфері, що на 12 % менше, ніж у 2015 році.

Ураховуючи те, що за даними Міністерства охорони здоров'я станом на 1 січня 2016 року було офіційно зареєстровано близько 60 тис. споживачів наркотиків, а також те, що споживання наркотичних засобів майже завжди пов'язане зі злочинними діями (виготовлення, постачання, збут, придбання, зберігання тощо), то, вочевидь, існує явна невідповідність кількості виявлених злочинів реальному стану справ.

Негативною є динаміка показників з документування фактів збуту наркотиків, яка свідчить про зниження ефективності роботи у 3 рази (з 6,4 тис. до 1,9 тис.). При цьому жодний із регіональних підрозділів поліції не має позитивних показників. Розкрито лише 655 (2015 р. – 5 тис.) злочинів, пов'язаних із збутом наркотиків.

Більш як у 2 рази (з 1037 до 449) зменшилася кількість виявлених наркопритонів. Практично занедбано роботу з документування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів.

Суттєве зниження результатів майже за всіма напрямками протидії наркозлочинності свідчить про наявність істотної проблеми з підбором професійних кадрів, адже ця сфера потребує, перш за все, фахової оперативно-розшукової роботи. Зберігається тенденція до зниження ефективності протидії організованим злочинності, хоча реалізація Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю передбачається протягом 2011–2017 років [3, 4]. Звітний період характеризується зменшенням кількості виявлених організованих груп і злочинних організацій (на 17 %, з 123 до 102), закінчених розслідуванням кримінальних проваджень (на 15 %, з 124 до 106), а також викритих осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп і злочинних організацій (на 18 %, з 451 до 368).

Суспільна небезпека торгівлі людьми як надзвичайно небезпечне кримінальне правопорушення полягає в посяганні на найцінніші та невід'ємні права людини – право на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканість, свободу пересування і вільний вибір місця проживання.

Однак, як засвідчують статистичні показники, робота за цим напрямком залишається інертною. Незважаючи на те, що у 2016 році виявлено дещо більше кримінальних правопорушень (115 проти 111), кількість розкритих зменшилася на 22 % (з 76 до 59), а направлених до суду – на 33 % (60 проти 90). Упродовж року не виявлено жодної організованої групи торгівців людьми.

Отже, протягом 2016 року відбулося подальше ускладнення криміногенної ситуації в державі та роботи органів і підрозділів Національної поліції за основними напрямками діяльності, і, як наслідок, посилення тривожних настроїв у суспільстві за особисту та майнову безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціальна-політична ситуація в Україні : лютий–березень 2016 року / Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=610>.

2. 2016-й : політичні підсумки – загальнонаціональне опитування / Фонд “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/2016-y-politichni-pidsumki-zagalnonatsionalne-opituvannya>

3. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1000/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14091.html>.

4. Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 січ. 2012 р. № 53-р // Уряд. кур'єр. – 2012. – № 27. – С. 20. – 11 лют.

Отримано 18.01.2017